5. SZÉKELYFÖLDI SÓBÁNYÁSZAT ÉS SÓKERESKEDELEM A KEZDETEKTŐL A 17. SZÁZAD ELEJÉIG

Székelyföld egyik legjelentősebb ásványi kincse a só, mely az Erdélyi-medencét egykor borító belső tenger elpárolgása következtében képződött sórétegekből a medence és a Keleti-Kárpátok közti törésvonal mentén különféle formákban tört felszínre, oly egyedi képződményeket hozva létre, mint a sófalvi-parajdi Sósoros vagy a szováti Medve-tó.

A székelyföldi sóbányászatot és sókereskedelmet a történelem folyamán mindig kettős tényező határozta meg. Egyrészt a felszínen vagy a felszínhez közel található só bősége a Sóvidéken, illetve a Homoród mentén a sókitermelés legegyszerűbb munkamódsze-reivel könnyen és hatékonyan lehetővé tette e létszükségletű ásványkincs megszerzését. Másrészt az Erdélyi-medence keleti peremén felszínre bukkanó só elsősorban a helyi szükségleteket elégítette ki, ugyanis a földrajzi adottságok megnehezítették a távolsági szállítást, nyugat felé a hajózható folyók hiánya, keleten pedig a havasok képeztek akadályt, ráadásul Erdély többi részein bőséges só adott a természet, a hegyeken túl pedig úgyszintén voltak sólelőhelyek.

Előzmények

Írott források hiányában régészeti módszerekkel kísérelhető meg a késő középkor előtti sóbányászat és sóhasználat közvetlen és közvetett nyomainak a kimutatása a régióban. A jelenleg rendelkezésünkre álló tudományos ismeretek e vonatkozásban még nem teszik lehetővé egy átfogó kép kialakítását, mind-

össze egy-egy korszak vonatkozásában tudunk néhány észrevételt megfogalmazni. Sóvidéken a Korond-pataka völgyének – melyet északnyugatról a sósziklák zárnak le – első-sorban magaslati pontjain több mint féltucat olyan lelőhelyet ismerünk, melyek a középső bronzkori Wietenberg-kultúra népességének hagyatékát képezik. E településmaradványok viszonylag nagy száma feltevésünk szerint a közeli sóelőfordulásokkal hozható kapcsolatba, azaz a korabeli népesség a helyi sókitermeléssel (is) foglalkozott, bekapcsolódva a regionális sóellátásba.¹ Homoródkeményfalván a Sósút környezetének kutatása hasonló eredményeket hozott, itt a felszínen gyűjthető középső bronzkori leletek (Wietenberg-kultúra) közvetve jelzik a korabeli só, illetve sós víz használatát (Kavruk–Ştefan 2014. 21–25.).

A római korban a Sóvidéken nem folyt sóbányászat intézményes keretek között, ugyanis a kistrégyó kívül esett néhány kilométerrel Dacia provincia határain. A sófalvi-parajdi Sósoros, a szováti Földvár, illetve az itteni sósziklák környékéről nem ismerünk hiteles korabeli tárgyi maradványokat, a Firtos-hegy–Küsmödi-kő–Siklódi-kő–Bekecs vonalától keletre előforduló római kori régészeti szórványleletek mindössze a tartomány és a Barbaricum közti kapcsolatokat jelzik, ugyanis a két terület között értelemszerűen nem húzódott hermetikus határvonal.² Ezzel szemben a provincia területére eső homoródszentpáli Sósúton talált Kr. u. 2–3.

századi fogadalmi oltár (**1. ábra**), melyet a bányabérlő tiszteletére állítottak, és még a sókitermelést irányító hivatalnok nevét is megőrizte, igencsak beszédes emléke a Homoród menti római kori sóbányászatnak (Wollmann 1996. 249.). Valószínű, hogy a provincia keleti részének szószerűségét a szentpáli castrum közelében található sóaknától fedezték.

Sóbányászat és sókereskedelem a középkorban

A továbbiakban a középkori székely sóbányászat és sókereskedelem kérdéseit elemezzük az írott források, nyelvészeti adatok és a régészeti topográfiai adatok segítségével.³ A szabad sóhasználati jog a középkorban a székely kiváltságok és öngazgatás legfőbb ismérvei közé tartozott. A székelyföldi sólelőhelyekről – a Sóvidékről és a Homoród

mentéről – ingyen hordható só a kollektív „nemesi” szabadság egyik jelképe és jellegzetes megtestesítője volt. Horderejét mi sem mutatja jobban, mint hogy a középkori Magyar Királyság területén egyetlen más közösség sem rendelkezett ilyen teljes körű sóhordási joggal (kivételt csak a Német Lovagrend 13. század eleji állami szintű kiváltságai jelentettek).

Írott források hiányában e jog kialakulásának eredete és folyamata homályban marad az utókor számára. Az Erdélyi-medence peremterületein található sólelőhelyek jelentős része a királyi magánbirtok részét képezte a kora Árpád-korban. Nem lehet véletlen, hogy az egyik ilyen birtoktest a kelet-erdélyi (sóvidéki és Homoród menti) sókibúvások tágabb környezetében jött létre (**1. kép**). A királyság legkeletibb magánuradalma – melynek központja, udvarhelye névadója lett a későbbi Udvarhely városnak – az udvari szervezet

1. ábra. Római kori fogadalmi oltár töredéke Homoródszentpálról (Ferenczi–Ferenczi 1970)

hatáskörébe tartozó, szolgáltató népekre utaló szórványos helynevek (Daróc, Solymos, Lövéte) tanúsága szerint nagyjából a későbbi Udvarhelyszék területét foglalta magába, ám helyenként túlnyúlt azon (pl. a rikai erdőuradalom, ennek területén királyi várak is épültek). A székelyek Árpád-kori, kiemelkedő szerepe abban is megnyilvánult, hogy katonai szolgálataik fejében uralkodóink lemondtak az Erdélyi-medence két jelentős – tegyük hozzá, periferikus fekvésű – sólőhelyéről, amelyek fölött a székelység teljes körű tulajdonjoga érvényesült a továbbiakban. Összehasonlításukért érdemes kiemelnünk, hogy a Szászföld által körülölelt Vízakna sosem lett a szintén jelentős kiváltságokat élvező szászok birtoka (ennek megfelelően sóhordási joguk is korlátozott volt, és évente három alkalommal mehettek sóért). Az uralkodói jövedelmek jelentős hányadát ké-

pező só (III. Béla idején azok 6,6%-a ebből származott) bányászata és értékesítése fokozatosan átalakult a késő Árpád-kortól, és a 14. századra királyi monopóliummá vált (Paulinyi 1923–1924. 627–647.). A szebeni prépostság tulajdonából a királyi sókamara igazgatása alá került Vízaknával ellentétben a kelet-erdélyi sólőhelyek megmaradtak a székelyek birtokában. Fontos továbbra is hangsúlyoznunk a székelyföldi sóaknak kedvezőtlen közlekedés-földrajzi állapotát (a vízi útvonalak hiánya eleve kizárta a távolabbi szállítást), amely meghatározó volt a 20. század előtti székelyföldi sókereskedelem vonatkozásában.

A székely sókitermelésről – noha kezdeti egyidősek a népcsoport Székelyföldön való megtelepedésével – mindössze a késő középkortól maradtak fenn írott dokumentumok. Ismereteink szerint a bakonybéli

1. kép. A sófalvi–parajdi sósziklák a levegőből (a szerző felvétele)

apátság 1131 körül keletkezett oklevelében említett Székely (*Scichul*) (Középkori székelység 15.) nevezetű szolgarendű sószállító személy nem hozható kapcsolatba a kelet-erdélyi sóbányászattal. A székely közösség szabad sóhordási jogát legfelső szinten – a nemzetgyűlésen – rögzíthették, ugyanis az ásványkincs, a só a székelység tulajdonát képezte, ennek kitermelése, valamint az elosztás módozata feltehetően a sólelőhelyekkel rendelkező székek hatáskörébe tartozott. A középkori sóvidéki sóbányászat szervezeti kereteinek kialakulása máig ható településtörténeti, közigazgatási következményekkel járt. A nyelvjárási kutatásokból tudjuk, hogy a Sóvidék településeinek (a Sóváradtól Korondig terjedő, a Kis-Küküllő felső vízgyűjtő területéhez tartozó kistájról van szó) lakói ugyanazt a – településtörténeti előzményekre visszavezethető – dialektust beszéltek, mégis más-más szék joghatósága rendelkezett fölöttük (Benkő L. 1989. 354.). A terület közigazgatási – Udvarhely- és Marosszék közti – felosztása nagy valószínűséggel éppen sóelőfordulásainak tulajdonítható. A régió székely megszállása után, a helyi adottságok jelentőségének felismerésével, a székszervezet kialakulásával párhuzamosan mindkét szék igényt tartott egy-egy sólelőhelyre, és a 13–14. század folyamán Udvarhely- és Marosszék megosztotta a sókibúváásokban gazdag területet (Vö. Sófalvi 2005. 175.).

Az Árpád-kori, majd Anjou-kori sóbányászatot és sószállítást szabályozó uralkodói rendeletekben nem találjuk írott lenyomatát a székely sónak egészen addig a pillanatig, amíg ennek kereskedési hatósugara nem lépte át a Székelyföld határait. 1453-ban V. László utasította a széki és dési sókamarak ispánjait és azok hivatalnokait, hogy Segesvár város

és -szék lakosait Zsigmond és Albert királyok óta gyakorolt kiváltságukban – mely szerint a székelyföldi só az éves és heti vásáraikon szabadon árusíthatták – ne zavarják (SzOkl. III. 63–65.). Az oklevélből megtudjuk, hogy a szabadságom Ozorai Pipo országos sókamara-ispán hivatalviselésének idejére (1400–1426 között töltötte be a tisztséget) nyúlik vissza, akinek tevékenysége meghatározó volt a sómonopólium rendszerének kiépülésében (Draskóczy 2008. 151.).

Az oklevél jelentőségét az adja, hogy ez a székelyföldi só legelső hiteles dokumentuma, mindemellett világosan tükrözi a szomszédos szászok növekvő sóigényét, akik ily módon rendszeres – és minden bizonnyal olcsó – sóellátásban részesültek. Ezt a tendenciát jól jelzi a továbbiakban az a tény, hogy a kedvezményezett segesváriak után negyedszázaddal már Brassó városa is székely só forgalmazott: 1487-ben az uralkodói monopóliumot sértő székely só importja és árusítása ellen lépett fel Tárcai Márton erdélyi sókamaraispán (SzOkl. III. 112.). A rendelkezés záró része – miszerint a jövőben az ispán elegendő só fog küldeni a város számára – meglehetősen lehet, ugyanis azt sugallja, hogy a kamarai sóhiány készítette a brassóiakat székely só beszerzésére, ám ez kevésbé valószínű a sóbányákkal sűrűn behálózott Erdély területén.

A székely só feltűnése az oklevelekben a szászok só iránti keresletének a lenyomata. A 16. századi forrásokban a Székelyföldről származó sóval 1521-ben találkozunk, az év decemberében a segesváriaknak korábbi kiváltságaik – bemutatva Mátyás királytól kapott oklevelüket – alapján sikerült újra megerősítést kapniuk II. Lajostól (SzOkl. III. 214–215.), történt ez annak ellenére, hogy az év elején átfogó rendelet tiltotta meg a székelyek sóárusítását határaikon kívül, illetve

minden nemest, polgárt és paraszti sorban lévőnt intett attól, hogy székely sóot használjon (Iványi 1911. 191.). 1536-ban Maylád István erdélyi vajda és székely ispán megparancsolta Erdély hatóságainak, hogy az udvarhelyszéki előkelőket (egregios et agiles) Segesvár és Kőhalom székekben való szabad sókereskedésükben – melyet „*de vetusta et aprobata consuetudine*” gyakorolnak – ne háborgassák. A tevékenység, mint az oklevél további sorából kiderül, a szék összes lakói számára engedélyezett, azaz bárki által végezhető, Udvarhelyszék mellett Keresztúrszéket is beleértve (SzOkl. II. 40–41.).

A 16. század közepén Erdély megszerzésével I. Ferdinánd biztosai részletes helyzetfelmérést készítettek a tartomány gazdasági állapotáról, és figyelmüket nem kerülte el a székelyföldi „fehérarany” sem. A Bornemissza Pál és Werner György császári biztosok által 1552 tavaszán összeállított jelentés viszont elnagyoltan jellemezte a Székelyföld és térségének sólelőhelyeit, valószínű, hogy nem is jutottak el a székely sóaknak helyszíneire (vö. Szekeres 2007. 77.). A leírás a székely ispán birtokában lévő görgényi uradalom területén, illetve a közeli (Sós)Szentmártonban említ sóvágó helyeket (SzOkl. II. 95, 98–99.). Sóaknak még sok helyen találhatók – írják a küldöttek –, a székelyek földjén annyi só van, hogy szinte ingyen lehet kapni. „*A székelyeknek a sójukat csak háztartásukban szabad használni és nem szabad nekik a sót a meghatározott területen túl, a melyben a szászoknak egy része Segesváron túl a Barczaságon át egészen Brassóig és Fogaras földje bennfoglaltatik, árusítani, mindamellett Erdélynek többi részeibe is becsempészik.*” (SzOkl. II. 96; Connert 1901. 105.) Tehát sókereskedésük körzetét a székelyek ekkora már Fogaras és Brassó vidékére is kiterjesztették, ez elsősorban a török okozta zavaros gazdasági

és államigazgatási helyzet következménye lehetett. Ferdinánd intézkedése az ügyben nem maradt el, egy évvel később (1553 júniusa) a király arra utasította Haller Péter erdélyi kincstartót, hogy akadályozza meg a só kivitelét Székelyföld határain túlra, a törvényt megszegő kereskedő sóját kobozzák el, és szabjanak ki büntetést rá (SzOkl. II. 105; Oborni 2002. 176, 188–189.). Megszerzett kiváltságukhoz a székelyek viszont ragaszkodtak, azt rögzítették is 1555. évi törvényeik között, leszögezve, hogy a királybírótól illeték fejében váltott pecséttel (engedéllyel) bármely székely kereskedhet sóval Segesvár- és Kőhalomszékekben, illetve Fogaras földjén (SzOkl. II. 125. 73. art.).

Az áttekintett forrásokból egyértelműen kiderül, hogy a 16. század második harmada előtt nem beszélhetünk székely sókereskedelmi kiváltságról, és az 1536-os oklevél egy több mint százéves, többé-kevésbé megtűrt gyakorlatot hagyott jóvá. A Székelyföld határain kívüli sóárusítást korlátozó vagy tiltó uralkodói oklevelek, rendeletek jól tükrözik azt a gazdasági problémát, amelyet a székely sókereskedés jelentett a királyi sókamara számára.

Anélkül, hogy számszerű ismereteink lennének a sókivitel volumenéről, egy fokozatosan felívelő kereskedelemről szerzünk tudomást a késő középkori írott forrásokból, melyet az 1562-es felkelés derékban tört meg. A 15–16. században a székely társadalom felső rétege, majd 1536-tól a közszekelyek által is űzhető sókereskedés nem jutott el olyan szintre, hogy gazdasági-társadalmi viszonylatban maradandó nyomokat hagyjon maga után. Negatív tanúbizonysága a településhierarchiában is megfogható, a Sóvidéken vagy a Homoród mentén egyetlen olyan települést sem ismerünk, amely a késő középkorban a mezővárosi fejlődés fokára eljutott volna.

A Sóvidék társadalmi tagozódását sem befolyásolta érdemlegesen a föld kincse, 1562 előtt nem tesznek említést primorokról a források. A késő középkori – kora újkori népességösszeírások társadalmi és demográfiai mutatói úgyszintén alátámasztják ezt a negatívumot, a sóvidéki vagy Homoród menti települések az átlagos lélekszámú udvarhelyszéki falvak sorába illeszkednek (vö. Imreh-Pataki 1979. 180–183.). A székely sóhasználat és sóhordás szokásjoga feltehetően eleve tiltotta a sóval való kereskedést a korai századokban. A forrásokból nem tudjuk meg, kik voltak a „külföldre” (azaz Szászföldre) vitt sószállítás kezdeményezői, gyanítható, hogy a szék politikai-társadalmi-gazdasági életében vezető szerepet betöltő főemberek és tehetősebb lófők.

A középkori székely sóbányászat technikáit illetően mindössze az 1552. évi jelentés szűkszavú tudósítására vagyunk utalva. Ferdinánd biztosai megjegyezték, hogy a székelyek a nap világánál, azaz a felszínen bányásszák a sót, hasonlóképpen tudta ezt a kortárs Verancsis Antal is. A sókitermelés munkamódszere még két évszázadon át változatlan maradt a Székelyföldön, Fridvalszky János így írt erről a 18. század közepén: *„sóbányát itt egyet sem látni, hanem a bányászt négyzögletes gödrökben végzik, s ezeket annyira ássák mélyre, hogy vállukon könnyen kihozzák a sót”.⁴* A felszínen található só bősége hosszú időn át nem indokolta, hogy mélyebb tárókat nyissanak. Marosszéken a szovátoi sóbányánál, Udvarhelyszéken Sófalván, a Homoród mentén Szentmártonban, Szentpálon, Szentpéteren, illetve Lövétén fordul elő kősó a felszínen vagy ahhoz közel (sóskutakat Korondon, Fiaftfalván, a Homoród mentén Szentpálon, Szentmártonban, Keményfalván, Almáson és Lövétén működtettek) **(2. és 3. kép)**. A középkort illetően hasonló technikai vi-

szonyokkal számolhatunk, valószínű, hogy az újkorból ismert nyomfejtésnek vagy kagylós fejtésnek valamilyen formáját alkalmazták. A sóelőfordulások környezetének intenzív hatású felszínalakító tényezői – a tektonikai mozgások és a víz – az egykori sókitermelő gödrök morfológiáját jelentősen átalakították vagy elpusztították. A középkori sóbányászat felszíni maradványai Sófalva határában nagyrészt megsemmisültek, ugyanis a sókitermelés helyszínén – a mai Sósorosban – egy sóstó alakult ki az évszázadok folyamán, melynek gátját átszakította a Korond-vize, elpusztítva az emberi tevékenység nyomait (a Sósoros két oldalán látható dolinák feltehetően szintén a sóbányászat hatására alakultak ki). Ugyanez történt a szovátoi sóaknákkal. Homoródszentmárton középkori sóaknáját 1590-ben már nem művelték, a „Holt Akna” (SzOkl. ú.s. II. 116.) feltöltődött bányahelye napjainkban is jól felismerhető a falu Udvarhely felőli bejáratánál.

A középkori székely sóelosztás ügyeit a szokásjog szabályozta, így nem maradt nyoma az oklevelekben. Egyedül a helynevek bírhatók szóra e vonatkozásban, melyek hűen megőrizték a sószállítás nyomvonalait. Noha kései lejegyzésű, 16–18. századi helynevekről van szó, tanúságuk a legtöbb esetben középkori lehet, ugyanis 1562 után megszűnt a szabad sóhordás széles körű és szerteágazó joga, illetve lehetősége.

A sólelőhelyek többsége fölött rendelkező Udvarhelyszék sóvidéki aknájától több irányba vezettek a sóhordó utak. A Kalondán átkelve Udvarhelyig, a Gagy mentén pedig Keresztúrig követhetők a legfőbb sóutak, kisebb elágazásaik a Küsmöd-patak völgyében, illetve a Nyikó mentén tűnnek fel a helynevekben (Sófalvi 2017. 57.). A sószállításnak viszont alig maradt nyoma a Homoród menti

toponímiában, melyre az itteni sólelőhelyek területi szóródása, illetve a sós források jelentősége adhat magyarázatot (a sós víz távolabbra szállítása nehezen volt kivitelezhető). A Kőhalomszékben vagy a Barcaságban forgalmazott székely só a Homoród menti utakon jutott el Szászföldre.

A sóaknáktól távolabb fekvő székekbe irányuló sószállítás útvonalai – Gyergyószéket leszámítva – nehezebben rekonstruálhatók. A gyergyóiak ingyen sója a sófalvi sóaknától induló, a Görgényi-fennsíkon átkelő sóúton ért el rendeltetési helyére. Csíkszék és Háromszék sószükségletének jelentős része Udvarhelyről, illetve a Homoród mentéről vezető utakon jutott tovább, helynévi lenyomat nélkül (a sólelőhelyektől, a centrumtól távolodva feltehetően egyre inkább elhalványult a sószállítás névadó jellege). A külső

medencék sóellátásában helyi szinten fontos szerepe lehetett a sós forrásoknak, főként Háromszékben (pl. Kovászna, Sósmező) gyakoriak a konyhasós vízfeltörések.⁵

A székely só a középkortól egészen a 20. század elejéig tengelyen szállították. Ferdinánd 1553-ban Haller Péter kincstartónak adott utasításában meghagyta, hogy a Székelyföldön kívül kereskedő székelynek – a sóján kívül – ökreit is kobozzák el. (Oborni 2002. 176.). A székely nemzet 1555-ben írásba foglalt törvényei a sóval való szekerezés illetékét hat ökor után három pénzben (dénárban), két lóval való szekerezés esetében két pénzben állapították meg. Ha a székely pecsét nélkül kereskedett a sóval, marháját és áruját a királybíró elvehette (SzOkl. II. 125. 73. art.).

2. kép. Sós kút Homoródszentpálon (a szerző felvétele)

3. kép. Homoródszentmárton, a középkori sóbánya helyszíne (a szerző felvétele)

A székelyföldi sókitermelés az Erdélyi Fejedelemség korszakának kezdetén

A székely szabad sóhasználat vonatkozásában fordulópont az 1562. évi felkelés, ugyanis megtorlásának jogi következményei közt szerepelt az ingyen sóban való részesedés megszüntetése, és a segesvári országgyűlés kimondta, *„hogyminden országokban a sókamárák császároknak, királyoknak és fejedelmeknek tárházakra néznek, azért a székely földén való sót a mű tárházunkhoz végeztük foglaltatni: de az fő népeknek házok szükségére való sót adatunk, mint az nemességnek régi szokás szerint só adatik”* (SzOkl. II. 166.). A szabad székely jogból nemesi kiváltság lett.

A székelyföldi sóaknák egy részét bezárták, a tovább működőket pedig a sókamarai szervezetbe tagolták bele, Sófalván sóka-

mara-hivatalt hozva létre. A szovátai sóaknák őrzésére és művelésére Báthori Kristóf 1578 előtt jobbágycsaládokat telepítettett Szováta mezejére (Királyi könyvek 2005. 109. sz. regeszta, 68.), mely lényegében egy új település születését jelentette a Sóvidéken. 1583-ban Báthori Zsigmond fejedelem 50 marosszéki sóvágót minden adó és szolgáltatástól felmentett, kivéve a sóbányában teljesítendő szolgálatot, ennek fejében 100 darab kő után a kamarás 20 denárt kellett kifizessen számukra (Királyi könyvek 2005. 188. sz. regeszta, 93.). A Homoród mentén a sóaknák állandó működése megszűnt. Úgy tűnik, hogy a szentmártoni aknát többé már nem művelték, Szentpálról viszont vannak adatok sóvágásra a következő századból is. 1614-ben Bethlen Gábor engedélyezte Kornis Ferenc udvarhelyszéki főkirálybírónak, hogy Koncz Boldizsár sófalvi kamarás felügye-

lete és ellenőrzése mellett 400 forintot érő sót vágasson egy zálogba vett birtok megváltásának fejében (SzOkl. IV. 192–193.). Homoródszentpéteren hasonló a helyzet a sóaknák használatát illetően, 1673-ban a fejedelem vargyasi Daniel István számára tette lehetővé, hogy itt sót vágasson udvarházai szükségletére (Daniel Lvt. 1894. 298–299.). Hogy a Homoród mentén a székely sókamara-hivatal folytatott-e mindemellett más jellegű sókitermelést, arra nincsenek adataink. (Pl. nem tudjuk, hogy a szentmártoni templomvár építésére sóadományt kiutaló Bethlen Gábor fejedelem rendelete melyik aknára vonatkozik.)

A sóügy a fejedelmi kancellária hatáskörébe tartozott, amely a sókamaraispánok tevékenységét felügyelte. Az első hiteles forrásból ismert székely sókamaraispán János deák (1568) (SzOkl. II. 225–226.), Székely Mózes édesapja volt, a későbbi erdélyi fejedelem is betöltötte mintegy évtizedig a tisztséget. A kamarás (más forrásokban gondviselő) hatáskörébe tartozott többek közt a sóaknák és azok jövedelmeinek kezelése, illetve a nemeseknek járó ingyen só kiadása.

A sókitermelés kezdetben a fejedelmi jobbagyokra hárult, a 16. század végétől viszont elsősorban a bányák környékén lakó falvak szabad székelyei végezték a sóvágást (helyenként egy-egy lófő is találunk soraikban), és ismereteink szerint ebben az időszakban sem alakult ki egy kifejezetten sóbányászatra szakosodott társadalmi réteg a Székelyföldön, mint Erdély sóbányavárosaiban. A sókitermelés ősztől tavaszig folyt, a mezőgazdasági munkálatok idején többnyire szünetelt. A kamara által eladásra szánt sót a 18. századi forrásokból ismert ún. szekeresek fuvarozták a megrendelt helyre. 1595 őszén a székelyeknek ígért szabadság feltételei közt az is szerepelt, hogy „a só- és vasbányákat a

fejedelem kapitányai gondozzák, de a közös kincstár költségeivel fogják művelni, kivéve az ötven sóvágót és vasbánya mestert”.⁶ A félszáz marosszéki és feltehetően ugyanennyi udvarhelyszéki sóvágó számát a későbbiekben a kiszolgált vagy a hadkötelezettség alól kibúvó székelyek sora gyarapíthatta, mint elszórt 17. századi adatok utalnak rá.

A székelyföldi sóbányászat a fejedelemség korában is felszíni fejtéssel folyt, mint Fridvalszky fentebb idézett leírásából kiderül. Az újkori forrásokból ismert kagylófejtés során ún. alaksót termeltek ki, a kagylóformán kinyert sót réseléssel repesztették fel a sötözmzsből (helyi szóhasználatban: anyasóból), a művelethez faékeket és fabotokat használva (Ld. P. Madar 1988. 224–226.). Elgondolkodtató az 1614. február 23. – március 16. közötti medgyesi országgyűlés 35. artikulusának azon része, mely előírja, hogy „a székely sóaknára az régi szokás szerint való zab is megadassék” (EOE. VI. 422–423.), mert ez közvetve arra utal, hogy a sókitermeléshez már ekkoriban használtak lovakat, ugyanis a sószállításhoz általában ökröket vettek igénybe.

A 16. század második felétől fejedelmi igazgatás alá került székelyföldi sókitermelés tehát főképpen szervezetében különbözött a közép-koritól, és a 18. századig a korábbihoz hasonló munkamódszerekkel és eszközökkel folyt.

Jegyzetek

1. Ld. részletesebben Sófalvi 2005. 164–165.
2. A probléma taglalását lásd bővebben Sófalvi 2005. 164–169.
3. A kérdésre összefoglalóan lásd még Sófalvi 2016. 295–301.
4. Fridvalszky 1767. 169. Magyar fordítása: Benkő J. 1999. II. 57.
5. Ld. Horváth 1998. 12.
6. Baranyai Decsi János históriája. In: *Erdély öröksége*. II. 119.

lyuk oldalából, vért ont az művesnek meg-fáradt tagjából, bádgyadva vonfák ki kőrélen az lyukból.

Sőt állandó aknát nem mindig várt találnak, fokat az víz miatt kételen el-hadnak, vagyki fok költsége vagyon az aknának, az mig derekafon belőlők Sót vágnak.

Igen fok szolgál kel penig ő melléje, az bölts elme közel bal-lagjon feléje, az Só vágonak-is legyen jó ereje, igen nehéz az Só, ba-jos emelnie.

Az szép Deákság is szolgál az aknáknak, Deákul kell tudni az Kamora lóspannak, számot az magláfot nem is adharnának, De-áktalanoknak ha találtnának.

Az jó Kőtel-gyártok, és az gyertya mártok, az jó hám tfiná-lok, az sendely faragók, fejszével furoval, nagy bárdal az Atsók, aknáknak szolgálnak az erős Kovátsok.

Az jeles Sóvágok egész társasággal, aknáknak szolgálnak e-rős fáradsággal, ugyan meg-küzdenek az nagy kemény Sóval, fok-szor munkájok-is elegy koporsóval.

Mert némely Sóvago az aknában talált, igen véletlenül rette-netes halált, kit az le eset Só mikor-gyon talált, egy szempillantás-ban ez világtól meg-vált.

Az Laytoráról is némelyek le esnek, az nagy mélység miatt mert meg-ijetkeznek, az mozgo Laytorán avagy el-fződülnek, szörnyű halálokkal az aknában dőlnek.

Mikor ezer öt száz hatván hatban irtak, Coloson egy aknát még akkor tfináltak, az üdőtől fogván abból mind Sót, vágtak, gondold-meg azolta mely mélységet vágtak.

megvett Az mint én érettem ötven két ölnire, ennek az mélysége bé-kator az földbe, tsak belé nézni-is ilyen mély verembe, nagy pos-dulást szerez az ember szívébe.

Azt mérem mondani bátorsággal s-nyilván, találnék oly em-bert az Varmegye táján, hogy száz ház jobbágyért a szerentse szár-nyán, aknába nem menne az mozgo laytorján.

Az Sóvago penig éyjelis le megyen, az ő fertályának hogy héja ne legyen, hogy az fizetésre mikor elé megyen, kalodázás-nél-kül bériben fel vegyen.

Ninta

Nints ilyen nagy dolog hegyben az kapálás, az nyári kaszálás sem széna takarás, aratás, sem tőplés, sem az buza szórás, minden dolgozásnál nagyobb az Sóvagás.

Még is ennél soha oltsóbbat nem vesznek, próbálják még az kik menyegzőt szereznek, kilentz pénzára Só husz asztal vendégnek, igaz elég léfzen kit fel sem főzhetnek.

Tíz pénzára jó két meg-sült tyukmonyra, könnyen fel-vehetni az szomjgyomorra, tíz pénzára Sót, (vigyék bár próbára,) nem főshatni mind fel tíz ezer tyukmonyra.

Ha pedig most nekem valaki így szólna: Im hallom az Sónak hogy vagyon sok haszna, igen bajos pedig vágásra az akna, oltsósága tehát az Sónak hogy volna?

Hadd-meg, az kérdésre ilyen az felelet: minden országokat Isten bővölthet, gazdag tárházából mind ez világ élhet, onnat nemzettünk-is az Sóban merithet.

Némely országokat bővölthet borsál, velentzét Czitrummal pomagránatokkal, Anglianak földét kies Rozmarintal, Transylvaniát is meg-áldotta Sóval.

Szép ditsiretiről ez nemes Erdélynek, Musaim bővebben énekelhetnének, mert nyilván ez tárfa Chana sam földének, de mostan szemeim csak az Sóra néznek.

Jollehet Cyrene földén sok Sót irtak, úgy hogy Kuñyotskát az Sóból tfinálnak, itt nállunk tornyokat Sóból rakhatnának, de pusztá titulus nem kell mi hazánknak.

Erdélynek állását ha confideralom, az jó Sónak erit magamban számlálom, oly igen gazdagnak ez földet találom, nagy részre ez Ország Són fekszik azt mondom.

Sok helyen találni Erdélynek határán, igen bővön termet Coloson és Thordán, sok vagyon Délen-is, széken, és viz-aknán, Görgény vára mellett, s-Paraydon, Só falván.

Ne tsodallja tehát ezt az emberi szív, hogy sok haszna vagyó, gond vágni, s-még-is bű, mert az mellyik áldás reánk Istentől jű, oly sok mint tavaszszal az sűrűn jőt zöld fű.

Ez Országának pedig kegyes Fejedelmi, nem akarják árrát az

Bz

Sónak

5. kép. Szentmártoni Bodó János (1600?–1648): RMK I. 796. Az sonak ditsiretiről való magyar rythmusok a Johanne B. Szentmartoni. Nota: Meg adgya még Isten örömét, etc. Ez mellé adatott az Áts Mesterek ditsireti-is. Löcsén [Lőcse]. 1647 (11. oldal)

Felhasznált irodalom

- Benkő József: *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe*. I–II. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Szabó György. Bukarest–Kolozsvár, 1999.
- Benkő Loránd: *Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetéhez*. Századok 123 (1989). 3–4. sz. 342–358.
- Connert János: *A székelyek intézményei a leg-
régibb időkől az 1562-iki átalakulásig*. Kolozsvár, 1901.
- Daniel Lvt. 1894
A vargyasi Daniel család közpályán és magánéletben. Szerk. Vajda Emil. Budapest, 1894.
- Draskóczy István: *Só a középkori Magyarországon*. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk. Kubinyi András – Laszlovsky József – Szabó Péter. Budapest, 2008. 147–161.
- Erdélyi országgyűlési emlékek. (EOE) I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1875–1898.
- Erdély öröksége
Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről. I. Tündérorság. Szerk. Makkai László. Reprint kiadás. Budapest, 1993.
- Géza Ferenczi – István Ferenczi: *O nouă mărturie epigrafică în legătură cu activitatea împăratului Lucius Verus în provinciile de lângă Dunărea de Jos și în Dacia*. Sargetia 7 (1970). 59–78.
- Fridvalszky János: *Minerologia magni principatus Transilvaniae seu Metalla, semi-metalla, sulphura, salia, lapides & aquae conscripta*. Kolozsvár, 1767.
- Horváth István: *A székely sóbányászat rövid története*. Parajd, 1998.
- Imreh István – Pataki József: *A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején*. In: *Székely felkelés 1595–1596. Előzményei, lefolyása, következményei*. Szerk. Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly. Bukarest, 1979. 146–190.
- Iványi Béla: *Két középkori sóbánya statútum*. Századok 45 (1911). 1. sz. 10–30; 2. sz. 98–113; 3. sz. 187–195.
- Valeriu Kavruk – Maria-Magdalena Ștefan: *Situl arheologic Comănești – La Fântâna Sărată*. In: D. M. Cioată – N. Man (eds.). *Protejarea monumentelor saline de pe valea Mureșului Superior*. Ghid de bune practici. Tg. Mureș, 2014.
- Királyi könyvek
Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei I. Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602. Erdélyi történelmi adatok VII. 3. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás – Rácz Etelka – Szász Anikó. Kolozsvár, 2005.
- Középkori székelység
A középkori székelység. Krónikák és oklevelek a középkori székelyekről. A szöveget válogatta, a kísérő tanulmányokat és a jegyzeteket írta Kordé Zoltán. Csíkszereda, 2001.
- P. Madar Ilona: *Adalékok a parajdi sóbányászathoz és sókereskedelemez*. Ethnographia 99 (1988). 2. sz. 213–236.
- Oborni Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556*. Budapest, 2002.
- Paulinyi Oszkár: *A sóregálé kialakulása Magyarországon*. Századok 57–58 (1923–1924) 1–6. sz. 627–647.
- Sófálvi András: *Sóvidék a középkorban. Fejezetek a székelység középkori történelméből*. Székelyudvarhely, 2005.
- Sófálvi András: *Sóbányászat és sókereskedelez 1562-ig*. In: *Székelyföld története*. I. kötet. Szerk. Benkő Elek – Oborni Teréz. Székelyudvarhely, 2016.
- Sófálvi András: *Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemség kori Udvarhelyszéken*. Kolozsvár, 2017.
- Szekeres Lukács Sándor: *Székely Mózes, Erdély székely fejedelme*. Székelyudvarhely, 2007.
- Székely Oklevéltár*. I–VIII. Szerk. Szabó Károly – Szádeczky Kardoss Lajos – Barabás Samu. Budapest–Kolozsvár, 1872–1934.
- Székely Oklevéltár. Új sorozat*. I–VIII. Közléteszi Demény Lajos – Pataki József – Tüdős S. Kinga. Bukarest–Kolozsvár–Marosvásárhely, 1983–2006.
- Wollmann, Volker: *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia Romană. Der Erzbergbau, die Salzgewinnung und die Steinbrüche im römischen Dakien*. Biblioteca Musei Napocensis XIII. Cluj-Napoca/Klausenburg, 1996.